

ה. לקט פתגמים מתרגומי

מתוך "דוך קישוט":

תַּמַּת דְּרָךְ אַחֹת לְיִסִּי, וּשְׁחֹק פְּרוּעַ – אֲוֶלֶת וּכְלִמָּה

(ספר ראסון, פרק ב')

(שם, שם)

עֶשֶׂק קֶבֶה יִכְשִׁיל זְרוּעַ

(שם, פרק ב')

אֵין לֹא מִצְאָתִי כְּתוּב־רְאִיהַ

השווה לפתגם זה: "לא ראינו אינה ראייה" (כתובות כג ע"א)

לֹא בִשֵּׁם וּבִיחַשׁ יִתְרוֹן נָבֵר, כִּי כָל־אִישׁ – בֶּן־מַעֲלָלָיו הוּא

(שם פרק ד')

(שם, פרק ז')

רְבִים יֵצְאוּ לְגוֹ צֹאן – נִשְׁוּבוּ נְזוּזִים

(שם, פרק ט')

אֵין כְּאִישׁ מִלְחָמָה צָפוּי לְחִלּוּפוֹת וּפְנָעִים

אֲשֶׁר־יִשְׁפִּיל נִפְשׁוֹ – הָאֱלֹהִים יְרוֹמְמוּנָו וְעַם־נְדִיבִים יוֹשִׁיבָו

(שם, פרק י"ב)

(שם, פרק י"ג)

יוֹסִיף יָמִים יוֹסִיף דַּעַת

והשווה בקהלת (א, יח): "יוסיף דעת יוסיף מכאוב".

אֵין זְכָרוֹן אֲשֶׁר לֹא יִמְחַצוּ הַיָּמִן, וְאֵין מִקֵּה אֲשֶׁר לֹא יִרְפָּאנָה הַמּוֹת

(שם, שם)

פה ואין שנים - כִּסְחָנָה בְּלִי אֲבָנֵי רַחִים
 הַמֵּת - לְקַבֵּר, וְהָחֵי לְלַחֵם
 נִסְגְּרָה דְלֵת אַחַת - הַשְּׂנִיָּה כְּגִדְדָה נִפְתַּחַת
 טוֹב כָּל־שְׂהוּא מֵאִפְסֵס פֶּלַח
 אֵין עֲצוֹת נִפְשׁ כְּאַרְבֵּי לֶשֶׁן

הכוונה: אין עיניו לנפש כשמוע ורצאה ארוכה ומשמעמת

הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יֵשָׂא נִפְשׁוֹ לְגִדּוּלוֹת, נִקְלָה הוּא וְנִקְלָה יְהִי עַד־
 עוֹלָם (שם שם)

אֵל תִּקַּח בְּאִנְס אֶת אֲשֶׁר־יִנְתֵּן לָךְ בְּרִצּוֹן
 רוּחַ נְדִיבָה תִּכִּיר חֶסֶד, וְכַפִּיּוֹן טוֹבָה - חֲרָפָה וְתוֹעֵבָה

(שם, שם)

גִּמְלַ טוֹב לְנִבֵּל כְּצִרּוֹר מִיַּם בְּכִבְרָה
 יִפֶּה לְנוֹ עֲמָה כַּח הֲרַגְלִים מִפֶּח הַיָּדַיִם

ונדמה לי, כי כדי להשגיר את זה הפתגם, יש לנסחו כך:

פִּעֲמִים יִפֶּה כּוֹחַ הֲרַגְלִים מִכּוֹחַ הַיָּדַיִם (הכוונה: מוטב לברוח מאשר להילחם)
 אִם־בְּעֵץ לַח נִפְלָה שְׁלֵהֲבַת, אָף כִּי בְּעֵץ יָבֵשׁ

(שם, פרק כ')

השווה: "אם בארזים נפלה שלהבת - מה יעשו אזובי הקיר?"

"לוינתן בחכה הועלה - מה יעשו דגי רקק?" (מורק כה ע"ב)

אִישׁ אִישׁ יִמִּיתֵנוּ מִזֵּלוֹ

(שם פרק כ"א)

בְּעֵקֶב הַהֲתַרְשָׁלוּת אוֹחֹזֹת הַסִּפְנָה

(שם, פרק כ"ד)

כְּאֲשֶׁר יִיטֵב הַשָּׂכָר כֵּן תִּיטֵב הַמְּטָה (שם, פרק כ"ג; פתגם בפי פו נ ד ק א י ת)

(שם, פרק כ"ד)

לֹא לַחֲמוּרִים תִּדְבֹּשׁ

לְקַח הָעֶבֶד אֶת־הַשָּׂכָר - וּבְרִית אֲדוֹנָיו לֹא זָכָר (ספרי שני, פרק א')

הניסוח הזה אמנם מתאים שם בהמשך העניין, ואילו כפתגם נבדל מוטב לנסח:

"העבד לקח את השכר - וברית אדוניו לא זכר"

- נָהַר נָהַר וּמָה לָכוּ, מְדִינָה וּמְדִינָה וּמְנַהֲגִיהָ (שם פרק ב')
- השווה לפתגם התלמודי: "נהרא נהרא ופשטיה" (חולין יח ע"ב)
- רַק בְּמִשְׁשׁ יָד יִבְחַן דְּבַר וְאֵל-מְרֵאָה עֵינֶיהָ אֶל-תִּשְׁעֵן
- (שם, פרק ד')
- השווה: "ואל בינתך אל תשעך" (משלי ג, ה)
- מְשַׁלִּים חוֹב בְּעֵתוֹ / לֹא-יִדְאָג לְעִבּוּטוֹ
- (שם, פרק ו')
- אִין דְּבַר טוֹב יוֹצֵא מִתּוֹךְ מְרִיבָה
- (שם, שם)
- וכן במידיש: פין קריגען קען קיין גוטס ניט ארויסקומען
- אַחֲרִית קֶטְטָה - חֲרָטָה
- (שם, שם)
- אֲשֶׁר יֵצֵא הַגָּמֶל לְבִקֵּשׁ לוֹ קַרְנִים וְשֵׁב קִצּוֹץ אֲזוּנִים
- (שם, שם)
- המקור בתלמוד: "גמלא אולא למיבעי קרנא, אודני דהוו ליה גזיזין מיניה"
- (סנהדרין קו ע"א)
- בְּרַב שִׁיחַ יִגְיעַת רוּחַ
- (שם, פרק י"א)
- עֵינַיִם לְכַתֵּל
- (שם, שם)
- על דרך הפתגם "אזנים לכותל" (מדרש תהלים פ"ז ובמקורות אחרים)
- אֵת מִצּוֹת אֲדוֹנֶיהָ עָשָׂה כַחֲבֵה וְיִשְׁבַּת עִמּוֹ בְּמִסְבָּה
- (שם, פרק י"ב)
- בְּהִתְחַבְּרָךְ לטוֹבִים וְהֵרִיתָ טוֹב גַּם-אֶתָּה
- (שם, פרק י"ג)
- אֵל תֹּאמֶר מִי אֶחֱיָךְ, אֹמֵר מִי רַעְךָ
- (שם, שם)
- אֲשֶׁר יִשְׁעֵן אֶל עֵץ טוֹב, הוּא יִחְסֶה בְּצַל טוֹב
- (שם, שם)
- תְּחַלֵּת הַמַּעֲשֶׂה כַחֲצֵי הַמַּעֲשֶׂה
- (פרק ט"ז, שם)
- כָּל אֲכִילָה גִסָּה רַעָה, וְרַעָה שְׁבַעֲתִים - אֲכִילָה גִסָּה מְבֹשֶׁר פְּסִיזוֹנִים
- (שם, פרק י"ז; הפתיחה לזה הפתגם המצויטט בפי רופא - היא: "כבר הורה מורה מוריניו, אבי חכמת הרפואה וכוכב אורה היפקורט וזכרונו לברכה, בפתגמו המחוכם לאמר")

- מֵאַחֲרֵי הַצֶּלֶב עוֹמֵד הַשָּׁטָן
 הַמַּעֲשִׂים יִשְׂאוּ אֶת-הַלֵּב וְלֹא הֵלֵב אֶת-הַמַּעֲשִׂים
 (שם, פרק י"ז)
 השווה לפתגם התלמודי: "דוק בכבי - ותשכח בנגרי", סחון בשיניים ותמצא
 ברגליים (שבת קנ"ב ע"א)
- רֵצוֹן הָאָדָם הוּא כְבוֹדוֹ
 (שם, פרק י"ח)
 ובירושלמי פאה (פרק א' הלכה א'): "רצונה הוא כבודה"; ובספר חסידים
 (סימן קנ"ב) הלשון: רצונו של אדם הוא כבודו
- הַפֶּת אֲשֶׁר בִּסְלַ / תְּשִׂים כָּל-מִכְאוֹב לְאֵל
 אֲבָרְכֶךָ, אֱלֹהִים, עַל הַרְעָה / אִם אֵין אַחוּתָה בָּאָה
 (שם, שם)
 (שם, שם)
 לֹא-נִאֲוָה לְאֲמִיצֵי רוּחַ הַתְּרָפוֹת בְּיוֹם צָרָה
 כַּאֲשֶׁר לֹא-נִאֲוָה לָהֶם זָבַח לֵב בְּיוֹם גְּדֻלָּה
 (שם, פרק כ')
- אִישׁ פְּרִי מַעַלְלָיו יֹאכֵל
 (שם, שם)
 השווה בישיעהו (ג, י): פרי מעלליהם יאכלו.
- אִם חָטָא הַחֲמוֹר, אֶל-תִּאֲשַׁם הַמְרָדְעֵת
 (שם, שם)
 השווה: אם זונה אתה ישראל אל יאשם יהודה (הושע ד, טו), והפתגם
 התלמודי: "טוביה חטא חגיגוד מנגד" (פסחים קיב ע"ב)
- מִשָּׁל בְּעֵתוֹ, כִּפַּת בְּשַׁעַת רָעוֹן
 (שם עמ' שי"ג)
 יצוין, כי זה הפתגם בניסוח תלמודי - פסוק בזמנו כנהמא בשעה רעבון (כלה
 רבתי פ"א) - משמש מוטו ל"ספר המשלים והפתגמים" לביאליק ורבינצקי
- אִם לֹא-תִרְטִיב אֶת-הַמְּכַנְסִים - לֹא-תִמְשָׁה אֶת-דָּג הַזֶּהָב מִן-
 הַמַּיִם
 (שם, שם)
 (שם, שם)
- עַמֵּס עַל הַחֲמוֹר - וְאֵת נַפְשׁוֹ שָׁמַר
 (שם, שם)
 השווה איוב ב, ו
- אֵת שְׂכָרוֹ קִבֵּל / וְאֵת-מְלֹאכְתּוֹ חָבַל
 (שם, שם)
 (שם, שם)
 כֹּל הַמְתַּמְהֵמָה - נַפְשׁוֹ קוֹבֵעַ

מַאֲלֵהִים תִּבְקֶשׁ, וּבִפְטִישׁ תִּנְקֶשׁ (שם טם)
 טוֹב יֶקַח אֶחָד מִנְתַּן אֶתְּךָ כִּפְלָיִם (שם, שם)
 טוֹבָה צְפוּרָה אַחַת כְּפוּתָה מִמָּאָה פּוֹרְחוֹת (שם, שם)
 המקור "טבא חדא ציפרא כפותה ממאה פרוחך" (קהיר פ"ד ר').
 חֲכַמֵי מָאָה - וְתַן הַמִּטְבֵּעַ (שם, שם)

אף יכול הפתגמים בתרגום "ילהלם טל" לפי שילר ראוי לברכת-הנהגין, וברתחת הוויכוחים - יש שהמתוכח שולף נשק הפתגם, וחברו מביא ראיה מפתגם בעל מובן הפוך - והדברים שמחים ומאירים:

אֵין דְּבַר הָעוֹמֵד בְּפָנַי הַהֲכַרְחַ (עלילה ראשונה, מחזה ראשון)
 על-משקל הפתגמים: "אין לך דבר עומד בפני בעלי תשובה"
 (ירושלמי טאה פ"א י"א)
 "אין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש, חוץ... (יומא פד ע"א)
 "אין לך דבר עומד בפני הזמן (מובא בהקדמת ספר "זיכרון חכמה")
 ובימינו: "אין לך דבר העומד בפני הרצוף"
 אֲשֶׁר יִבְנֶה בְּיַד אָדָם - יָד אָדָם תִּהְרַסֶנּוּ (שם, מחזה שלישי; הפתגם מוסב על מגדלי העריצים ומצודותיהם)

ושם בשיחה דראמתית עפים דיבורים-פתגמים, כחצים מקשת:
 נִגְעֵי לֵבָב לֹא-יִרְפְּאוּ בְּדַבַּר שְׁפָתוֹתַיִם
 מְהִירֵי שֶׁרֶר - לֹא יִאָּרִיכוּ מְשַׁל
 לֹא-יִשָּׁךְ הַפֶּתֶן בְּלִתֵּי אִם-הִרְגִּיזוּהוּ
 בְּהִשָּׁבֵר אֲנִיָּה - נִבְחָר, כִּי אִישׁ לְנַפְשׁוֹ יוֹשִׁיעַ
 ניתן לניסוח ולקיצור: בהישרב אנייה - איש לנפשו יושיע.

שטופכר אומר:

הַאֲחָדוֹת תִּשְׂגֶיָא עֲצָמָה גַם לְחַלְשׁ וּלְאִין-כַּחַ

ולעומתו טוען טל:

הַגְּבוּר יִשְׂגֶיָא פִּעְלוֹ בְּצִאתוֹ בְּדָד בְּטַח

ושם במחזה רביעי:

לִבְגָבֵר יִכְלֶפֶל מְדוּחָו

והמקור לרעיון ולתכנית, במשלי (יח, יד): רִיחַ אִישׁ יִכְלֶפֶל מִחֲלוֹתָיו

בעלילה שנייה, מחזה ראשון:

אֲשֶׁרֵי הַגְּבֵר יִחְלַף יַחַד עִם חֲלַף דֹּרוֹ

ושם במחזה השני:

וְעַם הַחֶרֶב אִים וְנוֹרָא ... גַם בְּצִאתָה לְיָמִין הַצֶּדֶק

(שם, שם)

יִשַׁע-אֵל לֹא-יָבוֹא בְּלִמֵּי אִם-אֶפֶס כָּל-יִשַׁע

(שם, שם)

מִי יִרְאָה כְּעַם חֶרֶב בְּכַפּוֹ וּבְרוּחוֹ פֶּלֶס

(שם, שם)

אִין קַל כְּדַבֵּר שְׁפָתַיִם / וְכִבֵּד כְּפַעַל כְּפָיִם

ולשם בהירות מוטב לנסח: אין קל כדבר שפתים / ואין כבד כפעל כפיים

(שם, שם)

יָמִים יִחְכִּימוּ

על דרך "ימים ידברו" (איוב לב, ז); והשווה, במגדל עוז על הרמב"ם,

הלכות אישות פ"ד ה"ט (וכן במקורות אחרים): "אותיות מחכימות"

מִי קָשֶׁת חֲרוּץ יָדוֹ (ולא אחר) תּוֹשִׁיעֵנִי (עלילה שלישית מחזה ראשון)

(שם, שם)

חֲזִיתָ מְהִיר בְּמִלְאֲכָתוֹ - כִּי אֱמֵן בָּהּ מַצֵּר

והמקור - לתחילת הפתגם - במשלי (כה, כט): חֲזִיתָ אִישׁ מְהִיר בְּמִלְאֲכָתוֹ

(שם, שם)

אִישׁ יֵלֵד בְּהָרִים - אֵימָתָם לֹא תִבְעֵתָנִי

(שם, שם)

אִישׁ לְפִי נִכְסָיו יָרִים הַמֶּכֶס

(שם, שם)

בְּהַרְבוֹת מַחְשָׁבָה - יִמְעֵט פֶּעַל

(שם, שם)

קָשֶׁת דְּרוּכָה מְאֹד - תִּשְׁבֵּר

(שם, מחזה שלישי)

(עלילה רביעית מחזה א)

יְעֹשֶׂה אַחֲרַי יְדָבָר

השווה איוב יח, ב

(שם, מחזה שני)

בְּאֶפֶס מְכָאוֹב אֵין חַיִּים

(שם, מחזה שלישי)

אֵין רִנֵּעַ בְּלִי פִנֵּעַ

כבר בא בשירת ר' יהודה הלח

אֲשֶׁר יִירַע אֶהְבֶּה הוּא יִקְצֹר רַחֲמִים וַחֲנִינָה (עלילה חמישית מחזה א')

על משקל הפתגם במשלי (כב, ח) - אף כי לרעה ולשלילה: "זורע עולה

יקצר אין".

ונצרך עוד נגזרים אחדים לאלומת הפתגמים מיצירת ביאליק, מתרגמו למערכה ראשונה של זליוס קיסר לוויילאם שקספיר:

בְּהִמְרַט רֵאשִׁית נֹצֶה מְאֹבְרַת קִיטֶר - וְשִׁפֵּל מְעוֹפוֹ

הָאָדָם בְּמוֹ יָדוֹ יִיָּצֵר לוֹ גִּזְלוֹ

אֲשֶׁר יִחְפוֹ לְהַבְעִיר מְדוּרַת אֵשׁ עֲצוּמָה - וְהִצִּית הַקֶּשׁ בְּתַחֲלָה.